

TEORIJSKO POIMANJE VRIJEDNOSTI I NJIHOVA MANIFESTACIJA U CRNOGORSKOM DRUŠTVU POSTSOCIJALISTIČKOG PERIODA

THEORETICAL UNDERSTANDING OF VALUES AND THEIR MANIFESTATIONS IN
THE MONTENEGRIN SOCIETY OF THE POST-SOCIALIST PERIOD

ABSTRACT In the scientific paper is systematized theoretical understanding of values, their relationship with cultural identity and the influence of traditional and modern values on the character of cultural identity in the Montenegrin society of the post-socialist period. The scientific paper consists of two parts. The first part of the scientific paper designates the value and the way in which values are manifested, in accordance with the social climate. In the second part of the scientific paper is represented the research that point at interfering traditional and modern values, but also the factors that influence on the character of the values that they have in the social environment and the way in which the values are manifested in it.

Key words: values, identity, post-socialism.

APSTRAKT U radu je sistematizovano teorijsko poimanje vrijednosti, njihov odnos sa kulturnim identitetom i uticaj tradicionalnih i modernih vrijednosti na karakter kulturnog identiteta u crnogorskom društvu postsocijalističkog perioda. Rad se sastoji iz dva dijela. Prvi se tiče određivanja vrijednosti i načina na koji se vrijednosti manifestuju, shodno društvenoj klimi. U drugom dijelu rada je predstavljeno istraživanje koje upućuje na interferiranje tradicionalnih i modernih vrijednosti, ali i faktori koji utiču na karakter koji vrijednosti imaju u društvenoj sredini i način na koji se vrijednosti manifestuju u njoj.

Ključne riječi: vrijednosti, identitet, postocijalizam.

Za tumačenje vrijednosti važno je u središtu razmatranja postaviti kriterijume na osnovu kojih se određene vrijednosti verifikuju kao važeće u različitim društvenim porecima. Međutim, razmatranje vrijednosti zahtijeva društveno – istorijsku analizu ne samo epohe u kojoj su vrijednosti smještene, već i analizu prethodnih epoha koje su bar dijelom ostavile traga na novoformirane vrijednosti. Uprkos uticaju društveno – istorijskog konteksta određene epohe, ipak za same vrijednosti ponajveći značaj ima aktuelna društvena stvarnost, jer vrijednosti jedino imaju značaj i značenje ukoliko se mogu inkorporirati u okvire realne društvene prakse i ukoliko opredjeljuju način djelanja u kontekstu društvene stvarnosti. To će potvrditi i Dragan Koković apostrofirajući da: „Prošlost svoju vrednost ispostavlja uvek i iznova u izmenjenom poretku i budućnost to čini na svoj način. Vrednost, međutim, ne može biti aktivirana ukoliko se njen

pojam ne izvodi iz žive društvene prakse“ (Koković, 1997: 98). Vrijednosne probleme Šic povezuje sa poimanjem moralnih činova koji su u vezi sa ljubavlju, odgovornošću, zahvalnošću, dužnošću, a Šeler ih naziva „suštinskim društvenim činovima“ (Šic, 2012). Određenje suštinskih društvenih činova ne može postojati izvan društvene stvarnosti, jer prema mišljenju Šelera „u svakom pojedincu društvenost je uvek prisutna i nije samo čovek – pojedinac deo društva, već je i društvo integralni deo pojedinca“ (Šic, 2012: 211).

U modernom društvu vrijednosti se tumače iz utilitarističke perspektive, a percepcija vrijednosti iz utilitarističke perspektive doživljava svoju renesansu u trenutku premoći trgovaca i predstavnika industrije, koji su uspostavljanjem dominacije nametnuli vlastite sudove, ukuse i želje koji postaju kriterijumi u kulturnoj proizvodnji, uključujući njene intelektualne i duhovne aspekte (Šeler, 2011). Transformacija se najbolje, uviđa u tome, što su vrijednosti nametnute potrošačkom i tržišnom kulturom prihvaćene kao vitalne vrijednosti.

U postsocijalističkom periodu u Crnoj Gori prisutna je ekonomska nesigurnost koja uslovljava stvaranje društvene klime u čijim okvirima se poseban akcenat stavlja na obezbjeđivanje ekonomske sigurnosti, čime se i vrijednosti vezuju za materijalnu sferu djelovanja, a zapostavljaju se vrijednosti duhovne prirode, odnosno, vrijednosti samoaktualizacije. U okolnostima u kojima se moderni obrasci ponašanja izuzetnom brzinom nameću, iako nijesu stvoreni društveni uslovi za njihovo uspostavljanje, javlja se jaz i konfliktnost između stvarnosti i ideala. Taj jaz Pantić objašnjava koristeći Dirkemov termin *anomija*. „Anomičnost je kao crta vrijednosno obojena i povezana, sa nejasnim ciljevima i visokim stepenom konfliktnosti, a ispoljava se kroz tri komponente: kognitivnu komponentu (zbrka ciljeva-kognitivna dezorijentacija), emocionalnu komponentu (depresivno-anksiozni sindrom) i motivacionu komponentu koja se ispoljava kao povlačenje, cinizam i pasivnost“ (Pantić, 1990: 176). Za uspješno funkcionisanje društva neophodno je uspostavljanje saglasnosti između društvenih normi i vrijednosnih obrazaca. Međutim, u periodu prelaska iz jednog društvenog poretka u drugi održavanje saglasnosti između normi i vrijednosnih obrazaca je veoma teško realizovati. Lazić situaciju kada se norme i dominantne vrijednosti ne podudaraju, odnosno postaju divergentne označava kao normativno-vrijednosnu disonancu (Lazić, 2005). „Na empirijskom planu, normativno – vrednosna disonanca se pokazuje kao naglašena vrednosna konfuzija, ili, kako je Lazić naziva, vrednosna nekonzistentnost“ (Petrović, 2014: 197). A za prevazilaženje vrijednosne disonance, sudeći prema Darendorfovom promišljanju „potrebno je da prođe šezdeset godina da se stvori civilno društvo“ (Gredelj, 2000: 207).

Anomija vrijednosti se ogleda i u nemoći demokratije da omogući svakom pojedincu da djeluje u skladu sa svojim psiho – fizičkim sposobnostima i moralnim i pravnim zakonom u cilju samorealizacije u društvenoj zajednici, čiji je član. O demokratiji kao vrijednosti u crnogorskom društvu se ne može govoriti ukoliko veći dio populacije u društvu samo prividno ima mogućnost da ostvari elementarne uslove vlastite egzistencije i ljudskih prava. U tom smislu

su dovedene u pitanje vrijednosti kojima teži „zdravo društvo“, a zdravo društvo je, kaže From, društvo koje „razvija čovekovu sposobnost da voli druge ljude, da razvija svoj razum i objektivnost, da stiče osećanje svoga »ja«, što je zasnovano na doživljavanju sopstvenih proizvodnih moći“ (From, 1989: 63). Iako From akcenat stavlja na stvaranju uslova za nastanak zdravog društva, da bi objasnio kako se približiti idealnom tipu „zdravog društva“, on istovremeno navodi i karakteristike „nezdravog društva“ praveći paralelu između ova dva tipa društva. Sa tim u vezi: „Nezdravo društvo je ono koje stvara obostrano neprijateljstvo, nepoverenje, koje pretvara čoveka u oruđe upotrebe i eksploatacije za druge, koje ga lišava osećanja svoga »ja«, osim ako se ne potčini drugima ili ne postane automat“ (From, 1989: 63). Stoga crnogorsko društvo u postsocijalističkom poretku pokazuje intencijuda čovjeka pretvara u oruđe za ostvarivanje ciljeva interesnih grupa. Takvu društvenu klimu možemo okarakterisati kao anomičnu. U postsocijalističkom poretku prisutna je moralna i materijalna bijeda, što u velikoj mjeri opstruira proces izgradnje „zdravog društva“, u čijem fokusu je i „zdrava ličnost“. „Zdrava ličnost“ ima za cilj da se izdigne iznad provincijalne svakodnevice i spozna sebe, djeluje u skladu sa moralnim i pravnim zakonom, oslobođena straha da njen dignitet koji je usklađen sa zakonima može biti doveden u pitanje. Međutim, u anomičnom društvu umjesto jednakosti rađa se nejednakost, a kao kruna anomične klime u društvu na površinu izbija nezadovoljstvo i netrpeljivost, pa bi se prevashodna dijagnoza postsocijalističkog poretka mogla svrstati u kontekst „nezdravog društva“. Epicentar problema inkorporiran je u činjenici da „povratak na staro nije moguće, a novo načelo nema potrebnu snagu da ukine usađene običaje i navike, a još manje ima snagu da uspostavi nove djelotvorne društvene vrijednosti“ (Nikitović, 2011: 162). Upravo u tom vakuumu između onog što jeste i onog što treba da bude pozicioniran je dezorijentisani pojedinac.

Nasuprot tome progres jednog društva se može smatrati ostvarljivim ukoliko se uzmu u obzir društveno – istorijske prilike u kojima se kao najveća vrijednost postavlja čovjek, a ostale vrijednosti proizilaze iz potreba čovjeka da stvara svijet u kojem će na drugog čovjeka gledati kao na najveći stepen ostvarenog bogatstva.

Interferiranje tradicionalnih i modernih vrijednosti i njihov uticaj na određenje kulturnog identiteta društvene zajednice

Uzimajući u obzir karakter vrijednosti, ali i određenost kulturnog identiteta pokušaćemo da uvidimo na koji način navedene društvene kategorije korrespondiraju. Naime, „kada bi vrednosti bile potpuno stabilne, individualne i socijalne, promene bi bile nemoguće. S druge strane, kada bi bile potpuno nestabilne, kontinuitet ljudske ličnosti i jednog društva, takođe, ne bi bio moguć. Vrednosti su *selektivne*, jer se rukovode izborom između različitih mogućnosti i ciljeva (tj. upućuju na neki izbor između različitih mogućnosti)“ (Petrović & Zotović, 2012: 47). Kao i kulturni identitet, tako i vrijednosti evoluiraju u

zavisnosti od društvenih uslova u kojima se tumači njihova suština, uslovljene su vremenom i društvenim prilikama koje ih oblikuju. Osim toga, doživljaj kulturnog identiteta i vrijednosti od strane društvenih aktera, uslovljen je procesom socijalizacije, društvenim odnosima, kao i društvenom moći koju društveni akteri posjeduju.

Kako je fokus interesovanja ovog segmenta rada usredsređen, prije svega, na vrijednosno utemeljenje kulturnog identiteta i tumačenje prelaza sa tradicionalnih na sekularno-racionalne vrijednosne orijentacije, s tim u vezi važno je pomenuti dvije fundamentalne dimenzije kulturnih varijacija, koje donekle određuju kulturni identitet. Prva je dimenzija *tradicionalnih vrijednosti* „koje predstavljaju stavove o važnosti Boga i religije, apsolutne standarde dobra i zla, potčinjavanje autoritetu, dominaciju muškaraca u društvenoj, političkoj, ekonomskoj sferi, kao i netolerantnost prema abortusu, razvodu, eutanaziji, homoseksualnosti, prostituciji. Suprotno tradicionalnim vrednostima su sekularno – racionalne vrednosti koje se često nazivaju „moderne“ ili „postmoderne“ vrednosti“ (Petrović & Zotović, 2012: 51). Uprkos teorijski zasnovanoj podjeli na tradicionalne i sekularno – racionalne vrijednosti, društvena stvarnost nas upozorava da nije moguće napraviti jasnu distinkciju između ovako definisanih kategorija vrijednosti, već da se ova dva vrijednosna koncepta međusobno interferiraju. Promjena vrijednosti je proces koji je uslovljen kulturnim, ekonomskim, političkim i socijalnim faktorima, ali i individualnim (kognitivnim i afektivnim) komponentama ličnosti, pri čemu svaka nova vrijednost, odnosno način na koji će se ona manifestovati u društvenoj zajednici zavisi od kulture zajednice i legitimiteta koji će vrijednostizadobiti u društvenoj zajednici. Upravo vrijednosni kontekst društva u velikoj mjeri utiče na prepoznatljivost kulturnog identiteta zajednice.

Metodologija istraživanja

Sa ciljem da na adekvatan način objasnimo faktore koji utiču na održivost tradicionalnih vrijednosti u crnogorskom društvu i karakter kulturnog identiteta, prikazaćemo djelimično rezultate istraživanja¹ realizovanog 2014. godine, na teritoriji Crne Gore.

Cilj istraživanja je utvrditi koji društveni indikatori utiču na održivost tradicionalnih vrijednosti, i na taj način utiču na određenje kulturnog identiteta.

Hipoteze:

H1: Pretpostavljamo da godine starosti predstavljaju značajan indikator koji utiče na održivost tradicionalnih vrijednosti.

H2: Pretpostavljamo da ispitanici nižeg obrazovnog nivoa pokazuju veću sklonost da podržavaju elemente tradicijom ustanovljenih vrijednosti.

¹ U ovom radu je predstavljen dio istraživanja koji je realizovan prilikom izrade doktorske disertacije „Vrijednosno utemeljenje kulturnog idnetiteta u postsocijalističkom periodu na primjeru Crne Gore“, kandidata Miomirke Lučić, Filozofski fakultet Nikšić i Institut za sociologiju i psihologiju, Nikšić.

H3: Pretpostavljamo da ispitanici u sjevernom regionu pokazuju veću sklonost ka održavanju tradicionalnih vrijednosti.

Metoda istraživanja

Za dobijanje rezultata korišćena je anketna metoda. Kao instrumentu istraživanju je korišćen anketni upitnik sproveden na reprezentativnom uzorku od 642 ispitanika, pri čemu su obuhvaćene tri regije u Crnoj Gori: južna, kontinentalna i sjeverna.

Uzorak

Uzimajući u obzir heterogenost populacije smatrali smo opravdanim koristiti stratifikovani slučajni uzorak. Istraživanjem je obuhvaćeno 642 ispitanika. Istraživanje je sprovedeno tokom jula i avgusta 2014. godine. Uzorkom su obuhvaćeni ispitanici starosti od 18-82 godine. Prema starosti ispitanike smo podijelili u četiri starosne kohorte: do 28 godina (27,3%), od 29-38 godina (23,1%), od 39-55 godina (26,3%), preko 55 (23,4%). Prema regionalnoj pripadnosti, u istraživanju je učestvovalo, (41,8%) ispitanika iz centralne regije, (30,8%) ispitanika iz južne regije i (28,0%) ispitanika iz sjeverne regije. Shodno nivou obrazovanja, najveći je broj ispitanika sa završenom srednjom školom (46,5%), fakultetom (28,2%), višom školom (15,4%), osnovnom školom (6,2%) i magistarskim/doktorskim studijama (4,2%).

U istraživanju smo koristili skalu Likertovog tipa u okviru koje smo naveli izvjestan broj tvrdnji sa ciljem da utvrdimo u kolikoj mjeri obrazovanje, starosna dob, regionalna pripadnost utiču na održivost elemenata patrijarhalne kulture u crnogorskom društvu.

Rezultati istraživanja

Za razliku od vrijednosnog aspekta tradicionalnog identiteta, koji je bio strogo definisan i čije su ključne karakteristike: stabilnost, nepromjenljivost, naglašene društvene veze, autoritet i dominacija muškarca u porodici, poštovanje običaja; u modernom društvu vrijednosni aspekt kulturnog identiteta se ogleda u identitetskom pluralizmu i mogućnosti da se pojedinac ostvari prema vlastitim afinitetima, a umjesto dominacije autoriteta, karakteristična je njegova emancipacija. Uzimajući u obzir prelaz iz realsocijalizma u postsocijalizam, ali i produžen proces transformacije u prvoj deceniji XXI vijeka u Crnoj Gori, upućuje da su na društvenoj sceni prisutna dva suprotstavljena sistema vrijednosnih obrazaca, što će Irena Petrović objasniti na sljedeći način: „na planu vrednosti, istovremeno su rašireni međusobno sukobljeni kolektivistički vrednosni obrasci (nastali kombinovanjem tradicionalističkog patrijarhalnog nasleđa, s jedne, i socijalističko egalitarističkog sistema, s druge strane), kao i individualistički obrasci, koji su proizvod višestranog ukrštanja“ (Petrović, 2014: 197). Upravo za proces postsocijalističke transformacije za crnogorsko društvo karakteristično je interferiranje tradicionalnih vrijednosnih obrazaca sa modernim vrijednosnim

obrascima. Shodno tome, moglo bi se reći da tradicionalni vrijednosni obrasci ne iščezavaju, već se postepeno transformišu ka vrijednostima koje su karakteristične za moderna društva. Na drugoj strani, otvorenost prema Zapadu, nastojanje da se postane dio evropske zajednice, mobilnost stanovništva, razmjena iskustava među pripadnicima različitih kultura utiče na prihvatanje i inoviranje postojećih tradicionalnih vrijednosnih obrazaca.

Istraživanjem realizovanim 2014². godine ustanovljeno je da veći procenat ispitanika 40,7% pokazuje privrženost prema tradicionalnim vrijednostima, nego onih koji pokazuju slabu privrženost 19,5%, dok je veoma mali procenat ispitanika koji su u potpunosti napravili raskid sa tradicionalnim vrijednostima 2,5%. U ovom kontekstu ekstrahuju se podaci koji upućuju na značaj koji tradicionalne vrijednosti imaju u svijesti crnogorskih građana/ki i njihovu dominaciju u odnosu na moderne, a u pojedinim slučajevima evidentno je njihovo interferiranje sa modernim vrijednostima. Privrženost tradicionalnim vrijednostima govori u prilog činjenici da je uticaj prošlosti na kulturu crnogorskog društva još uvijek veoma prisutan, te tradicijom definisane vrijednosti u velikoj mjeri određuju i kulturni identitet crnogorskog društva. Ovakvu društvenu i kulturnu klimu potkrepljuje strah od promjena i nastojanje da se zadrži *status quo*. Karl Manhajm održivost tradicionalnih vrijednosnih obrazaca objašnjava terminom *prilagođavanja*. „Tradicionalni oblici ponašanja, poput morala i stila života, nisu ništa drugo nego posledice ranije prilagođenosti naših predaka. Oni opstaju uglavnom zbog toga što predstavljaju reakciju na tipične situacije koje se još uvek javljaju u društvu. Kako se mijenjaju objektivne okolnosti, mijenjaju se i subjektivne reakcije. Baš u ovoj fazi razlika između individualnog i kolektivnog postaje vidljiva. Dok se mlađi pripadnici snalaze putem individualnog prilagođavanja, tj. koristeći povoljne prilike nezavisno od potreba grupe – stariji pripadnici se čvršće drže kolektivnih oblika prilagođavanja“ (Manhajm, 2009: 102-103).

Indikatori koji su se kao značajni izdvojili u istraživanju i utiču na održivost tradicionalnih vrijednosti su: godine starosti, obrazovanje, regionalna pripadnost.

Shodno, starosnoj strukturi ispitanika postoji statistički značajna razlika na nivou $p < 0,01$ između ispitanika do 55 godina starosti, koji pokazuju kolebljiv odnos prema tradicionalnim vrijednostima i ispitanika preko 55 godina starosti koji pokazuju naglašenu privrženost tradicionalnim vrijednostima. Navedeni podatak ukazuje da su ispitanici preko 55 godina starosti skloniji da podržavaju tradicionalne vrijednosne obrasce u odnosu na mlađe ispitanike. Razlog zbog kojeg stariji ispitanici pokazuju tendenciju da podržavaju tradicionalne obrasce ponašanja može se tumačiti, prije svega, socijalizacijskim okvirima tipičnim za generacije koje su živjele u tradicionalističkom društvenom kontekstu, gdje su se kao posebne vrijednosti isticala: autoritet predstavljen u liku oca,

² Istraživanje je realizovano u okviru doktorske disertacije „Vrijednosno utemeljenje kulturnog identiteta u postsocijalističkom periodu na primjeru Crne Gore“.

vladara, solidarnost, permisivnost koja je karakterisala društvene veze. Za razliku od starijih generacija, mlađe generacije se socijalizuju u društvenim uslovima gdje je stepen autonomije znatno veći u smislu donošenja odluka o vlastitim životnim izborima (izbor škole, zaposlenja, partnera, mjesta stanovanja), okrenutost ka sebi, individualizam. Međutim, većina ovih izbora je materijalno determinisana, što će reći da stepen autonomije mlađih generacija u velikoj mjeri zavisi od materijalnog statusa. Rezultati istraživanja potvrđuju da ispitanici ne odbacuju tradicionalnu vrijednosnu orijentaciju, bez obzira na godine starosti, samo postoji razlika u intenzitetu doživljaja tradicionalnih vrijednosti, pa se može reći da su tradicionalne vrijednosti kod ispitanika preko 55 godina čvrsto ukorijenjene, dok se kod ostalih starosnih grupa tradicionalne i moderne vrijednosti interferiraju.

Istraživanje je potvrdilo da obrazovanje donekle determiniše odnos prema tradicionalnim vrijednostima. Više od polovine ispitanika sa završenom osnovnom školom 57,5% pokazuje naglašenu privrženost tradicionalnim vrijednostima, kao i veoma visok procenat ispitanika sa završenom srednjom 41% i višom školom 44,4%. Nasuprot njima, najveći broj ispitanika sa fakultetskim obrazovanjem 41,4% ima kolebljiv odnos spram tradicionalnih vrijednosti. Sa povećanjem nivoa obrazovanja smanjuje se privrženost tradicionalnim vrijednosnim obrascima. Shodno tome, 40,7% ispitanika koji su završili magistarske ili doktorske studije slabo podržavaju tradicionalne vrijednosti. Ovdje je evidentna statistički značajna razlika na nivou $p < 0,01$. Obrazovanje u ovom kontekstu treba tumačiti kao segment kulture koji doprinosi većem stepenu spremnosti za prihvatanje novih vrijednosnih obrazaca uslovljenih modernizacijskom vrijednosnom paradigmom, ali i spremnost mlađih generacija za promjene. Proces obrazovanja i uticaj koji ima na pojedinca svakako ne podrazumijeva isključivo formalno obrazovanje, već koncept cjeloživotnog učenja, koji omogućava pojedincu da razvija svoj intelekt i vještine neophodne za život u savremenom „rizičnom društvu“.

Uzimajući u obzir važan indikator kao što je regionalna pripadnost ispitanika, potvrđeno je da ispitanici koji pripadaju sjevernoj regiji pokazuju veću privrženost tradicionalnim vrijednostima, nego što to pokazuju ispitanici centralne i južne regije. U skladu sa tim, više od polovine ispitanika iz sjeverne regije 55,6% pokazuje sklonost ka naglašenom podržavanju tradicionalnih vrijednosti. Primjetna je razlika između južne i centralne regije, i u vezi sa tim najmanji procenat privrženosti tradicionalnim vrijednostima pokazuju ispitanici iz južne regije 24,7%, zatim 36,4% ispitanika iz centralne regije. Razlozi zbog kojih se više poklanja pažnja tradicionalnim vrijednostima u sjevernoj regiji, nego u preostale dvije (centralnoj i južnoj), ogleđa se u činjenici da sjeverna regija uprkos prirodnim resursima koje posjeduje, društveno i infrastrukturno rezignira. Ovakvu konstataciju potvrđuju i podaci Zavoda za statistiku (MONSTAT – a).³

³ Pogledati: MONSTAT (2012): Stanovništvo prema aktivnosti u Crnoj Gori, Saopštenje br. 45.

Prema podacima MONSTAT – a, najveći procenat nezaposlenosti je upravo u gradovima ove regije (Rožaje 16%, Plav i Andrijevića 19%), a najveća stopa zaposlenosti je u gradovima južne regije (Budva 49%, Herceg Novi 42%), kao i gradu centralne regije (Podgorica 42%). Veća frekventnost stanovništva, kao i kvalitetnija gradska, pa i kulturna infrastruktura doprinosi „otvorenosti“ sredina za prihvatanje drugih i drugačijih kulturnih obarazaca ponašanja, što utiče na permanentnu razmjenu iskustava i revidiranje postojećih tradicionalnih obrazaca ponašanja. Da ekonomski rast uslovljava i dinamiku razvoja socio-kulturnog konteksta dokazuju Roland Inglehart i Kristijan Welzel (Inglehart i Welzel, 2005). Ekonomski rast i egzistencijalna sigurnost jesu preduslovi za kulturnu otvorenost i razmjenu, pa su ispitanici iz sredina u kojima postoji veći stepen egzistencijalne sigurnosti skloniji jednostavnijem prilagođavanju na nove kulturne obrasce. Međutim, osim važnosti koju ekonomski činilac ima kada je u pitanju „otvorenost“ društvene sredine, ne treba zanemariti i kulturne specifičnosti⁴ i stavove koji su tipični za određenu sredinu, kulturu i subkulturu (Kuzmanović, 1994). Hipoteza prema kojoj ispitanici u sjevernom regionu pokazuju veću sklonost ka održavanju tradicionalnih vrijednosti pokazala se djelimično opravdanom, jer nemali procenat ispitanika 36% iz centralne regije pokazuje privrženost tradicionalnim obrascima ponašanja, što se opravdava činjenicom da su migracije iz sjeverne u centralnu regiju u stalnom porastu u cilju obezbjeđenja boljeg životnog standarda.

Ekonomski prosperitet ne predstavlja uvijek uslove za osjećaj pojedinačne sigurnosti, iako se pretpostavlja da je u društvima u kojima vlada ekonomsko blagostanje osjećaj ekonomske sigurnosti veći. Sigurnost zavisi, prema mišljenju Ingleharta, i od „kulturnog konteksta i kvaliteta institucija u kojima je pojedinac odgajan“ (Pavlović, 2009: 15). Što znači da se razvoj društva ne odvija linearno, već je uslovljen razvojem svakog segmenta društva ponaosob, društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog. Ovaj odnos se konstituše kroz proces socijalizacije, tačnije formiraju se „relativno stabilne, opšte i hijerarhijski organizovane karakteristike pojedinca (dispozicije) i grupe (elementi društvene svesti), formirane međusobnim delovanjem istorijskih, aktuelno socijalnih i individualnih činilaca, koje zbog tako pripisane poželjnosti usmeravaju ponašanje svojih nosilaca ka određenim ciljevima“ (Pavlović, 2009: 7-8). Dakle, pojedinci nastoje da zadrže vrijednosti koje su usvojili kao važeće do adolescencije, iako se ne isključuje mogućnost promjena koje mogu u kasnijim fazama života nastupiti. Sa porastom godina starosti mogućnost promjene vrijednosti se naglo smanjuje. Dakle, društvena perspektiva za razvoj postmaterijalističkih vrijednosti kao što su: „nekonvencionalni oblici političke participacije, interpersonalno poverenje, tolerancija prema marginalnim grupama i subjektivno blagostanje“ (Pavlović, 2009: 11), svakako je izvjesnija u ekonomski stabilnim društvima. Svakako, ne treba zanemariti kulturni kontekst u

⁴ *Kulturne specifičnosti*: tradicionalni rodni odnosi, održavanje bliskih veza sa članovima šire porodice, kuća kao središte porodičnih okupljanja, zadržavanje običaja koji su bili dio društvene prakse predaka.

kojem se pojedinac socijalizuje i usvaja standarde koji opredjeljuju ponašanje unutar društvene zajednice, pa i šire. Sudeći prema navedenom, pored važnosti koju za formiranje vrijednosti ima društveno-ekonomski razvoj, ne treba zanemariti kulturne specifičnosti (određene religijom, tradicijom, običajima), koje u velikoj mjeri opredjeljuje intenzitet promjene vrijednosti. Dodacemo da je pored materijalne i fizičke sigurnosti za smjenu vrijednosti u međugeneracijskom kontekstu od velike važnosti i razvoj tehnologije, uticaj sadržaja koji projektuju sredstva masovnih medija, kao i otvorenost društva za komuniciranje sa drugim i drugačijim kulturama.

Literatura

- From, E. (1989), *Zdravo društvo*, Zagreb: Naprijed i Beograd: Nolit.
- Gredelj, S. (2000), *Vrednosno utemeljenje blokirane transformacije srpskog društva*, u: Lazić, M. (ur.), *Račiji hod: Srbija u transformacijskim procesima*, Beograd: Filip Višnjić.
- Inglehart, R & Welzel, C. (2005), *Modernization, Cultural Change and Democracy- The human Development Sequence*, Cambridge University Press, New York.
- Koković, D. (1997), *Pukotine kulture*, Beograd: Prosveta
- Kuzmanović, B. (1994), *Autoritarnost*, u: Lazić, M. (ur.), *Razaranje društva*, Beograd: Filip Višnjić, str. 151-224. ISBN 86-7363-140-8.
- Lazić, M. (2005), *Promene i otpori*, Beograd: IP „Filip Višnjić“.
- Manhajm, K. (2009), *Dijagnoza našeg vremena*, Novi Sad: Mediterran publishing.
- MONSTAT (2012), *Stanovništvo prema aktivnosti u Crnoj Gori*, Saopštenje br.45.
- Nikitović, A. (2011), *Traganje za vrlinom: Filozofija i društvo*, 4/2011, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str.157-181.
- Pantić, D (1990), *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*, Beograd: Institut društvenih nauka -Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Petrović, I. (2014), *Promene vrednosnih obrazaca ekonomske elite-patrijarhalnost, autoritarnost, nacionalizam*, u: M. Lazić, pripr. *Ekonomski elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka*, Beograd: Čigija štampa. ISBN 978- 86-531-0079-7.
- Pavlović, Z. (2009), *Vrednosti samoizražavanja u Srbiji- U potrazi za demokratskom političkom kulturom*, Beograd: Institut društvenih nauka- Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Petrović, J. & Zotović, M. (2012), *Adolescenti u Srbiji: u traganju za novim vrednostima*, Teme, G. XXXVI, br. 1, str. 47-66.
- Šeler, M. (2011), *Eseji iz fenomenološke antropologije*, Beograd: Fedon.
- Šic, A. (2012), *Problem društvene stvarnosti*, Novi Sad: Mediterran Publishing.